

Érzékeny zónák – Az univerzális fogalmak relativizációja Az igazságosságról

KÉSZÍTETTE: Szántó Diana

Számos, általunk összegyűjtött eset az igazságosság fogalma körül forog. Az emberek igazságérzete minden észlelt törvénysértésre erősen reagál. Ez a reakció annyira ösztönös, hogy könnyen elképzelhető, az igazságosság egyetlen, egyetemes, időtlen elve irányítja a világegyetemet és benne az embereket. Csakugyan ezt állították a **természetjog** hívei Arisztoteléstől Aquinói Szent Tamásig. A természetjogi elmélet kritikusai ellenben úgy tartják, hogy a törvényeket ember alkotta, ebben az értelemben tehát nem természetesek, hanem „**pozitívak**”. Antropológiai szempontból nézve, ha van valami egyetemes az igazságosságból, akkor az inkább az eszméje, mint a tartalma. Az emberek szerte a világban különbséget látnak az igazság és az igazságtalanság között, ám, hogy mit vélnék igazságtalanságnak, az nagyjában függ a helyszíntől és az időtől. A társadalmak erkölcsi rendszerei fejlődnek, változásuk pedig szoros kapcsolatban áll az őket támogató társadalmi struktúrákkal. Szerencsére, hiszen, ha nem így lenne, még mindig bevett gyakorlatnak számítana a rabszolgaság vagy a fajelmélet követése.

Az igazságosság antropológiai eszméjének megértése egy igen szűk keresztmetszet megtalálását igényli: egészséges távolságot szükséges tartani egyrészt az abszolutista irányzatokkal, valamint az egyetemlegességgel, másrészt a nihilista relativizálással szemben. Az igazságérzet egyetemessé tétele veszélyes elmozdulást tesz lehetővé a rendtől az elnyomás irányába, hiszen a hatalmat gyakorló azt állíthatja, hogy ő tartja birtokában az egyetlen, univerzális igazságot. Ezzel szemben a túlzott relativitás valamennyi erkölcsi rend összeomlásával fenyeget, hiszen mesterséges egyenlőséget hoz létre az áldozatok és az elnyomók követelése között: ha nincs egyetemes norma, ki döntené el végül, hogy kinek a jogai érvényesüljenek?

Az igazságosság kulturális változatosságának tanulmányozása – akár az igazságosság nem európai fogalmainak megismerése által, akár az öreg kontinens igazságról való

gondolkodásának történelmét követve – még nem jelenti azt, hogy el kellene veszítenünk hitünket az igazság megtalálásának lehetőségében. Lehet és kell is ragaszkodnunk a meggyőződésünkhöz, hogy léteznek az igazságtalanságnak felismerhető formái, és ezeket minden eszközzel meg kell akadályozni vagy helyre kell állítani. Az igazság összetettségének megismerése azonban befogadóbbá tehet minket arra az eshetőségre, hogy saját igazságérzetünk nem abszolút. Végezetül ez a felismerés menthet meg minket attól, hogy önkéntelenül igazságtalanságokat kövessünk el – elvégre az igazság ellentmondásos igényeire való nyitottság, valamint azok meghallgatása és mérlegelése az alapja minden konfliktuskezelési mechanizmusnak, beleértve az általunk igen jól ismert, erősen kodifikált nyugat-európai büntetőjogot.

Ahogy a vizsgált eseteink is mutatják, igazságérzetünk gyakran sodor bajba minket. Az igazságosság nemcsak kultúránként szolgálhat különböző jelentésekkel – kettő, azonos közösségbe tartozó személy is erős ellentmondásba keveredhet az igazság és igazságtalanság kérdéséről. Sőt mit több, ugyanaz a személy is hordozhat ellentétes elképzeléseket az igazságról – ahogy azt néhány esetünk is mutatja. Egyetlen eszme mögött ugyanis számos különböző érték és elv húzódik: **becsületesség, harmónia, kiegyensúlyozottság, a kielégültség szüksége, egyenlőség, méltányosság vagy szabályszerűség** – ezek az elvek pedig nem mindig állnak összhangban egymással. Egy rejtett belső feszültség veszélyeztetheti az igazságérzetünk két fő társadalmi rendeltetése – a **rend** fenntartása és a **méltányosság** védelme – közötti egyensúlyt. Az emberek magától értetődően vitathatják az uralkodó rendet, igazságtalannak ítélve azt. Ha pedig sokan gondolkodnak ugyanúgy, az társadalmi reformokhoz vagy forradalmakhoz vezethet.

A legtöbb társadalom éppen azért foglalta törvénybe normáit, mert az igazságosságról alkotott eszmék bonyolultak, elvei ütközhetnek, kérdései pedig vitákhoz vezethetnek. A fejlett társadalmakban a jogra és annak érvényesítésére egy önálló intézményrendszer épül – ezt nevezzük **jogrendszernek**. Az írott joggal rendelkező társadalmakban mutatkozik meg legtisztábban az igazságosság kettős természete: **igazság, mint eszme és igazság, mint cselekvés**. Az igazság e két arca összefüggésben áll egymással, ám nem egylényegű. Az elkülönítés a kettő alapelv közötti feszültséget tükrözi: **méltányosság (erkölcs) és szabályszerűség (törvényesség)**. Nem minden társadalom rendelkezik írott joggal, valamint formális bíróságokkal, azonban valamennyi társadalmat egy részben megállapodáson alapuló

erkölcsi rendszer vezérel, amelyekben ezen kívül egyfajta konfliktusmegoldó mechanizmus kialakítására is sor került. Ideális esetben a két rendszer között is van bizonyos fokú megfelelés.

A konfliktusmegoldó folyamatok hajlamosak a méltányosság vagy a rend felé hajlani, de a belső feszültség megmarad, mivel egyik oldalt sem hagyhatják figyelmen kívül. A méltányosság megkövetelné minden egyes eset alapos mérlegelését, elismerve, hogy az igazság valamennyi alkalommal másképp nézhet ki; a rendnek állandó szabályokra van szüksége, hiszen a jog nem lát különbségeket. A törvények írásban való rögzítése lehetővé tette a jogrendszer egységesítését és egyetemessé tételét, azonban nem mentett fel minket az alól, hogy minduntalan bonyolult etikai kérdésekre kelljen választ találnunk. Éppen ellenkezőleg, az erkölcsi rend és a jogrendszer szétválasztása számos lehetséges törést hoz létre: az emberek véleménye eltérhet abban, hogy egy adott esetben melyik erkölcsi elvnek kellene érvényesülnie, vitathatják a jogi döntések erkölcsi alapját – megkérdőjelezve, hogy a döntés igazságos-e vagy sem –, továbbá néhány társadalomban, ahol a hagyományos és a modern jogrendszer is létezik, még azt is eldönthetik, hogy melyik rendszert fogadják el erkölcsileg kötelezőnek. A különböző jogrendszerek elismert együttélését **jogi pluralizmusnak** nevezzük. Bár a jogi pluralizmus hivatalosan nem elismert Magyarországon, az általunk összegyűjtött esetekben erre is találunk példákat.

Nem kellene forradalmak ahhoz, hogy a méltányosság és a szabályszerűség elvei ütközzenek, ez hétköznapi körülmények között is megtörténhet. A következő esetben a bizonytalanság, hogy melyik elvnek kellene érvényesülnie, érdekellentétet vezet két tanár között, sőt a felszólaló tanárban még talán belső erkölcsi konfliktust is okoz.

„Fegyelmi tárgyalás zajlott egy kislány igazolatlan hiányzása miatt, mert vidéken tartózkodott egy három napos roma temetésen, azonban a szülők sajnálatos módon nem jelentették be a távollétet, a házirendben erre meghatározott határidő pedig lejárt. A fegyelmi bizottság igazságosan akart eljárni (végül így is tett), ám az osztályfőnök üzenni kívánt a közösségnek és súlyosabb büntetésre tartott igényt. Világossá tettünk, hogy tanuló nem kap büntetést csupán példamutatási célzattal. A fegyelem fő célja a határok kijelölése, de lehetőleg úgy, hogy a diák a közösségének érdemes tagja maradhasson. Különbözött (és még mindig eltér) a véleményünk a szabályalkotás célját és a szabályok érvényesítésének módját illetően.”

A történetet elmesélő tanár feltárja a dilemmát: meg akar győződni arról, hogy a tanulóval „méltányosan” bánnak, ám szükségesnek látja a szankciók és a fegyelem alkalmazását. Nem vagyunk biztosak abban, hogy a kislány esetében mi lenne a méltányosság kritériuma, de feltételezhetjük, hogy ez valamilyen módon összefügg azzal a ténnyel, hogy roma származású. Valószínűleg ezért lát ez a részlet kissé furcsa módon napvilágot – majdhogynem véletlenül, zárójelben, mégis hangsúlyosan. A tanár vélhetően tanulhatott valamit a roma kultúráról – az ilyen képzés végtére is nem szokatlan Magyarországon –, esetleg van némi tapasztalata roma családokkal vagy legalább elképzelése a temetés fontosságáról a roma közösségekben. Megértő akar lenni. A távollét oka számára legalábbis részben jogosnak tűnik. Nem gondolja, hogy a tanuló (rajta keresztül pedig a családja) súlyos büntetésben kell, hogy részesüljön egy temetésen való részvétel miatt.

A méltányosság azt jelenti, hogy az érintett szereplők körülményeit és identitását figyelembe kell venni. A szabályszerűség nem ismer kivételt. Nemkülönb az írott jogban, ahol a törvények ismeretének hiánya nem mentesíti a bűnösöket. Tehát amikor a probléma felmerül: „a

szülők sajnos nem jelentették” – senki nem azt kérdezi, hogy miért, csupán azt, hogy hogyan lehet helyreállítani a rendet, amikor a szabályokat megsértették. Amikor a rend a felsőrendű elv, a szabály fontosabb, mint a körülmény és az érintett személyek. A törvény előtt mindenki egyenlő, vagy legalábbis annak kellene lennie. A törvény „vak”, semleges, egyetemes és elvont. Még az empátikus tanár sem vitatja a szabályszerűség fontosságát: „a fegyelem fő célja a határok kijelölése”, ellenben biztosítani akarja, hogy a büntetés arányos legyen és hogy a gyermeket ne érje sérelem az identitásában. Nem ismert előttünk, hogy a fegyelmi bizottság végül hogy döntött – a történetet elmesélő tanárnő mintha arra utalna, hogy viszonylagos méltányosság valósult meg, ő azonban erkölcsileg mégis aggasztónak véli az esetet, ezért is hozta fel, és fontosnak tartja kimutatni eltérő álláspontját.

Mi a szerepe az **igazságosságnak, mint cselekvésnek?** A konfliktusok megoldása és a rend helyreállítása minden igazságszolgáltatási rendszer célja. Mindazonáltal az eszközök, melyekkel el kívánják érni a célt, rendkívül heterogének. A nyugat-európai büntetőjog kiváló példája a büntetés és az elrettentés eszméin alapuló **kényszerítő igazságszolgáltatásnak**. Ezek az elvek olyannyira beleivódtak a társadalmainkba, hogy nehéz elképzelni egy nem-kényszerítő igazságszolgáltatási rendszert. Ilyen rendszerek azonban igenis léteznek: megtaláljuk őket a kis létszámú, hagyományos társadalmakban. A wayana törzs, Amazónia egyik őslakos etnikai csoportja mindössze néhány ezer fős népességet számlál. Apró falvakban élnek, amelyeket a „cacique” (portugálul) vagyis a törzsfőnök vezet. A rend fenntartásáért a cacique felel. Munkája során nem támaszkodhat a bíróságra, a falvakban nincsenek börtönök, amellet nem folyamodhat erőszakhoz anélkül, hogy elveszítené a tekintélyét. A nézeteltérést kizárólag beszélgetéssel oldja meg. A konfliktus rendezésére irányuló szertartás nyilvános esemény. A törzsfőnök ilyenkor a vádlottal szemben foglal helyet, azonban ahelyett, hogy ránézne, hátat fordít neki, soha nem kerül vele szemtől szembe. Nagyon nyugodtan és halkán beszél, látszólag nem törődve azzal, hogy figyelnek-e rá. Hosszú ideig szónokol, mindvégig nyugodtan. Nem vár választ. Nincs szüksége arra, hogy megtalálja az „igazságot”, nem gyűjt bizonyítékokat. Célja az, hogy békét teremtsen, melyet a saját viselkedésével szemléltet.

A béke súlyos megsértése esetén azonban büntetés jár. A wayana törzs által ismert legkomolyabb büntetés a kiközösítés. Nincs kényszerítés, száműzetés van. Elvégre mi lehet félelmetesebb egy kollektivista társadalom tagjának, mint az, hogy nem tartozik a közösséghez? A wayana törzs kiváló példája annak, amit Pierre Clastres (1987) úgy hív, társadalom az állam ellen. Clastres szerint az amazóniai indiánok nem azért nem tudtak államközösségeket létrehozni, mert túl kevesen voltak, vagy túl „elmaradottak” lettek volna, hanem mert az egész társadalmi rendszerük egy egyenlőségre törekvő struktúrán alapul, amely nem tűri a markáns hierarchiákat. Hierarchia nélkül márpedig nincs alapja a kényszerítésnek.

Black (1976) az **igazságszolgáltatási rendszerek** négy stílusát különbözteti meg, attól függően, hogy azok milyen rendeltetést töltenek be. Szerinte **büntető, kompenzációs, terapeutikus és békéltető** funkciókról beszélhetünk. Ha összehasonlítjuk a modern bíróságot a wayana törzs rendet helyreállító módszerével, láthatjuk a különbséget: előbbi a büntető

funkciót képviseli, míg utóbbi terápiás vagy békéltető célú. A törvény és az igazságszolgáltatás egy társadalom értékrendjét hangsúlyozza (Nader, 1986): a hatalom jellege és az igazságszolgáltatás stílusa valamilyen módon összhangban áll egymással. Úgy tűnik például (Nguyen - Peschard, 2003), hogy a(z) (gazdasági) egyenlőtlenséggel szembeni nagyobb tolerancia (az észak-amerikai társadalom egyik jellemzője) magasabb szintű erőszakkal, egészségtelenebb népe sséggel, továbbá megtorlóbb büntetőjogi rendszerrel jár. Az amerikai bebörtönzési ráta kétségtelenül a legmagasabb a világon annak ellenére, hogy számos tanulmány kimutatta büntetőrendszer sajátos hatástalanságát a biztonságnövelő szerepének betöltésében (Miller, 2015). Az amerikai büntetés-végrehajtási rendszer egyértelmű példája a **megtorló igazságszolgáltatásnak**. A hangsúly itt a büntetésen van. A bűnösnek fizetnie kell! Fizethet pénzzel vagy a szabadságával, hiszen az individualista társadalmakban a szabadság a legnagyobb érték (úgy ahogy az élet is, amelyet szélsőséges esetekben szintén elvehetnek). A büntetőjogban a bűnös nem azért fizet, hogy jóvá tegye a jogsértő cselekedetét. Azért fizet, hogy érezze a törvény marcangoló fájdalmát, és azért is, hogy példát állítson mások elé: példát arra a szabályszerűsége, amelyet a törvény képvisel. Ezzel a logikával szemben áll a **helyreállító igazságszolgáltatás**. A **helyreállító igazságszolgáltatás** nem büntet csupán a megtorlás kedvéért. Az áldozat vagy a bűncselekménnyel sértett közösség kompenzációjára törekszik.

A nyugat-afrikai palava (krio nyelven, az angol palaver szóból) egy gyűlés, ahol a vének szerepe az, hogy közvetítsenek a felek között, és képviseljék az íratlan "törvényt", azaz a közösség által elfogadott erkölcsi rendszert. Ez a fajta igazságosság nem elvont, de nem is egyetemes. Jelen helyzetben a körülmények és a felperesek személye számít, így minden eset más, és mindegyik eltérő döntéssel végződhet. Fontos a rend, ám méltányosság nélkül nem állítható helyre, hiszen anélkül konszenzusra sem lehet jutni – annak hiánya pedig veszélyezteti a békét. Nyilvánvaló jogtalanság esetén a békét nem

annyira a büntetés, mint inkább az áldozat kompenzációja révén lehet elérni.

A különböző igazságossági elvek egymás mellett élése alkalmanként kultúrák közötti konfliktusokhoz és társadalmi feszültségekhez vezet. Különösen akkor, ha az egyik elvet – amelyet a szóban forgó társadalom tagjai fontosabbnak tartanak – felülről erőltetik egy másik elv rovására. A sierra leone-i polgárháborút követően a nemzetközi közösség különleges bíróságot hozott létre, hogy felelősségre vonja azokat, akik a „legnagyobb mértékben felelősek az emberiség elleni bűncselekményekért.” Az amerikai különleges bíróságok, amelyek működtetése dollármilliókba kerül, végül csupán 13 személy ellen emelt vádat – és az egymással viaskodó frakciók legjelentősebb alakjai nem voltak köztük. A közvélemény elismerte a vádiratok elrettentő erejét, azonban panaszkodott a bíróság költségei miatt. Úgy gondolták, hogy nem volt értelme ennyi pénzt költeni a tettesek megbüntetésére, amikor ugyanezt az összeget az áldozatok kompenzálására is lehetett volna fordítani. Ha a sierra leone-i lakosok választhattak volna, a helyreállító igazságszolgáltatást részesítették volna előnyben a bíróság rögeszméjével, a megtorló törvénykezéssel szemben, egyúttal gúnyos áltatásnak tartották, hogy a bíróság egyetlen igazságra törekszik. Ha valamit megtanított nekik a véres polgárháború, az az, hogy a bűnöző is lehet áldozat és az áldozat is válhat bűnözővé.

A sierra leone-i palava sok tekintetben hasonlít a kelet-európai romani krisre (Bódis, 2004), a vlach romák hagyományos vitamegoldó fórumára, melynek élén 4-5 klánvezető elnököl. A romani kris kevésbé törődik az igazsággal – hiszen mindenkinek saját igazsága lehet –, mint a csoport egyensúlyával és harmóniájával. Végző célja a felek közötti kölcsönös tisztelet helyreállítása. A romani kris fórumok során a bíróságokat is ki kell fizetni: néha a felperesnek, időnként pedig szétosztják a közösségben.

A nyugati bíróság, a wayana törzsfőnök, az afrikai palava és a romani kris az egyének közötti konfliktusokat, illetőleg az olyan eseteket tárgyalja, amikor valaki a társadalom ellen cselekszik. Mi történik azonban, ha a társadalom követ el jogtalanságot az egyénnel szemben? Lehet egy társadalom tisztességtelen? Nos, legtöbbször úgy gondoljuk, hogy bizonyos társadalmak igazságosabbak, mint mások. Rawls (1971), a 20. század egyik legismertebb filozófusa az igazságosság elméletének területén úgy gondolja, hogy valamennyien szívesebben élnének egy igazságos társadalomban, ha csak egy pillanatra is

elfelejtenék, hogy kik is ők valójában. Egy gondolat kísérletben bebizonyította, hogy ha az emberek maguk választhatnának társadalmi rendszert, anélkül, hogy társadalmi helyzetük révén bizonyos előnyökre vagy hátrányokra lennének hivatottak, akkor szívesebben élnének olyan társadalomban, ahol még a legrosszabb helyzetben lévők is élveznek némi védelmet. Azt állítja, hogy egy ilyen hipotetikus társadalom tökéletesen igazságos lenne, mivel egyensúlyban tartaná az egyenlőtlenséget és a szabadságot: az egyenlőtlenséget csak addig a pontig tolerálná, amíg még a legrosszabb helyzetben lévő személy is jobban járna, mint egy maradéktalanul egalitárius társadalomban. Ezen elképzelésben, amely (legalábbis elméletben) nagyon közel áll a gazdaságilag fejlett liberális demokráciákhoz, az igazságosság nem teljes egyenlőséget, hanem az egyenlőtlenségek mérséklését jelenti. A szabadságot jogok védik, míg az egyenlőtlenség ellen az erőforrások újraelosztásával lehet küzdeni. A Rawls által kinyilvánított eszme a **társadalmi igazságosság**, amely az erőforrások méltányos elosztásáról szól, ezáltal szükségszerűen disztributív. A **disztributív igazságosság** azt jelenti, hogy a társadalom egésze gondoskodik azokról, akik nem tudják magukat ellátni: a gyermekekről, az idősekről, a nincstelenekről és a súlyos betegekről. Egyetlen társadalom sem maradhatna fenn az újraelosztás valamilyen formája nélkül, bár a radikális libertariánus gondolkodók, például Hayek (1976) számára a társadalmi igazságosság ellentétes értelmű jelentést hordoz, mivel az igazságosság feladata az egyén (és a piac) szabadságának biztosítása.

A szabadság és az egyenlőség között feszültség uralkodik. Egy olyan társadalomban, ahogy a szabadság a legfőbb érték, embert próbáló a tehetőseket arra kényszeríteni, hogy adakozzanak azoknak, akiket kevesebb szerencsével áldott meg a sors. Rawls és a társadalmi igazságosság legtöbb védelmezője úgy próbálja megoldani ezt a problémát, hogy az egyenlő elosztás helyett az **esélyegyenlőségre** összpontosít. Egy társadalomban, amelynek természetes állapota az egyenlőtlenség, az egyének sikerei közötti különbséget csak úgy lehet csökkenteni, ha a vagyonosok segítő kezet nyújtanak az arra rászorulóknak. A segítség néhány konkrét formája a pozitív diszkrimináció, a munkanélküli segély, a fizetett betegszabadság és a rokkantsági nyugdíj. Amennyiben a kisebbségekhez tartozókat, betegeket, a fogyatékkal élőket, valamint a munkanélkülieket ugyanolyan bánásmódban részesítenék, mint bárki más, javulna a kezdeti hátrányuk. A boldoguláshoz így tehát nem a teljes egyenlőségre van szükség (itt az egyenlő bánásmódról, nem pedig az erőforrások egyenlőségéről beszélünk!), hanem valami jobbra: méltányosságra. A méltányosság a **szükségleten** alapuló megkülönböztetett bánásmód, míg az

egyenlőség nem törődik ezzel. Bár különbözőképpen, de mindkét elv az igazságosság egyik formáját képviseli. Ráadásul – mint láttuk – még, akik az egyenlőtlenéget oltalmazzák is a szabadságon alapuló igazságosság nevében beszélnek. Olykor-olykor a méltányosság igazságtalannak tűnhet azok szemében, akik nem részesülnek előnyös bánásmódban. Egy emberi jogi szervezet munkatársa a következő történetet mesélte:

„Egyik nap egy idősebb hölgy jött be az irodába. Nem volt időpontja, azonban nekem épp nem akadt tennivalóm, így leültünk az asztalhoz és megosztotta velem a problémáját. Elmondta, hogy a szomszédai romák (a hölgy maga nem roma származású), és az egyikük „rohadt magyarnak” nevezte őt. Közölte, hogy magyar származása miatt diszkrimináció érte, és segítenünk kellene neki, hogy fel tudjon lépni a roma szomszédai ellen. Elmagyaráztam neki, hogy nem tudunk segíteni, mert csupán súlyos jogsértések esetén intézkedhetünk, amely ebben az esetben nem valósult meg. Amit nem osztottam meg vele az az, hogy nem segítünk a többség tagjainak a kisebbséggel szemben. Amikor meghallotta, hogy nem kap jogi segítséget tőlünk, hangosan káromkodni kezdett, tíz percen keresztül kiabált, hogy magyarellenesek vagyunk, majd kiviharzott az irodából.”

Érdekes, hogy az emberi jogok védelmezője valahogy nem meri elmondani az ügyfélnek a visszakozásának valódi okát: *„Amit nem osztottam meg vele az az, hogy nem segítünk a többség tagjainak a kisebbséggel szemben.”* Mintha a másik véleményével szembesülve meghátrálna, nem védi meg a méltányosság elvét, melyért nap mint nap dolgozik, és amelyben hisz. Nem gyáva ember, ez ellentmondana a szakmájának. Arról van szó inkább, hogy a méltányosság iránti elkötelezettsége hirtelen versenybe száll az egyenlőség iránti tiszteletével. A saját következetlensége vélhetően legalább annyira zavarja, mint az, hogy a panasztevő kiabál vele. Még ha erre a dilemmára nincs is egyszerű megoldás, a paradoxon helyzet felismerése segítheti a szakembert abban, hogy öntudatosabban végezze a munkáját.

A kapitalizmus alattomos kapcsolatban áll az egyenlőséggel. Habár a kapitalizmus bölcsőjének, a modern nyugati világnak öndefiníciójában az egyenlőség iránti elkötelezettségnek jelentős súlya van (gondoljunk csak a francia felvilágosodás hármas jelszavára: „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség”), az anyagi egyenlőtlenégek mégis emelkednek. Úgy tűnik, az ide tartozó társadalmak támogatják az absztrakt, jogi és politikai egyenértékűséget, ám nem sokat tesznek a gazdasági egyenlőségért. Utóbbi kissé gyanús,

hiszen könnyedén megteremhető a késő szocialista rendszerek ideológiájával való kapcsolat. Ily módon a világvallások által támogatott becsületesség ősi erkölcsi értéke és annak modern kori következménye, a méltányosság, jogi perek és heves politikai viták tárgyává válik. A konfliktus arról szól, hogy az emberek milyen társadalomban szeretnének élni, és hogy ennek a világnak a megteremtéséhez milyen igazságra van szükségük.

Ha az igazságtalanságot nem az emberiséget sújtó isteni átoknak tekintjük, hanem inkább az egyenlőtlenséget (legyen az gazdasági, faji, etnikai, nemi vagy bármilyen egyéb csoportalapú) elősegítő mechanizmusok által létrehozott és fenntartott helyzetnek, akkor logikus következtetés, hogy az igazságosság olyan társadalmi ügy, amely az egyének helyreigazításán túl strukturális változásokat igényel. E nézet szerint az amerikai bebörtönzések túlzott száma nemcsak irracionális, hanem a börtönök falain kívül uralkodó rasszista egyenlőtlenséget is fenntartja. Számos más példával együtt ez azt mutatja, hogy egy jogrendszer stílusa nem csupán a politikai rendszer jellegét és a gazdaság felépítését tükrözi – hogy a társadalom (és annak tagjai) mit hisznek a gazdasági igazságosságról – de az ember természetéről alkotott uralkodó elképzeléseket is tanúsítja. Egy individualista társadalomban tolerálják az egyenlőtlenséget, mert úgy gondolják, hogy egy bizonyos fokú önzés az emberi természet elkerülhetetlen része. „Az én önmagában igazságtalan, mert magát képzei a világ középpontjának” - állítja Pascal a *Gondolatok* című művében.

A társadalmak azonban nem teljesen koherens entitások: egymásnak ellentmondó értékrendszerek járnak át őket. Az emberek néha belekeverednek ezekbe az értékkonfliktusokba anélkül, hogy képesek lennének egyértelműen azonosítani azok mélyebb okait. Az alábbi esetben több igazságossági elv ütközik, amely nagy csalódást, feszültséget és elégedetlenséget okoz az elbeszélő rendőrnek:

"Egy fatolvajlásra tetten ért és őrizetbe vett személyt 2 nap őrizet után bíróság elé állítottak. Az ellopott fa belefért egy babakocsiba, értéke 400 Forintot tett ki (valamivel kevesebb, mint 1,5 euró). Mind a bíró, mind az ügyvéd feltette a kérdést: „Miért foglalkozik a rendőrség ezzel az ügygel?” Megértem a jogi meghatalmazottat, hiszen védőügyvédként ez a munkája. A bírónőt ellenben próbáltam meggyőzni, hogy babakocsival egy egész erdőt el lehet lopni, mégis ejtette a vádat. Némi vitát követően ő győzött. A gyanúsított a tárgyalóteremből kifelé tartva odabökte nekem, hogy rosszabbra számított, majd mosolyogva távozott.”

A szereplők kilétéről itt további információra van szükség, hogy jobban megértsük, mi dühítette fel ennyire az elbeszélőt. A férfi az ötvenes éveiben jár, és egész életében egy kis vidéki városban szolgált a rendőrségnél. Ismeri a gyanúsítottat: egy idős roma férfi, aki az egész családjával (feleség és 4 gyerek) egy közeli faluban, fűtés nélküli házban él (az események decemberben történtek). A rendőr már számos alkalommal gyanakodott, hogy a férfi fát lop az erdőből, ám sosem állt rendelkezésére elegendő bizonyíték a letartóztatáshoz. Ezúttal tetten érték az elkövetőt, és bár a bűncselekmény csekély értékűnek bizonyult, a lopás ténye vitathatatlan volt. A bíró egy fiatal nő volt, akit a fővárosból küldtek, és aki láthatóan nem osztotta a rendőr véleményét az ügy fontosságával kapcsolatban. Középkorú férfiként a rendőr valószínűleg megalázva és kiszolgáltatottan érezte magát egy fiatalabb nővel szemben, aki ebben az esetben a felettese volt, és vitatta szakmai megfontolatlanságát. A bíró úgy döntött, hogy a vádlott már így is elég büntetést kapott a 2 napos előzetes letartóztatással, amelyre a szigorú eljárási szabályok szerint semmi szükség nem volt.

A rendőrt nem csupán egy nő alázta meg, de nevetség tárgyává vált az öreg ellenfele előtt is, akit hosszú időn keresztül üldözött, mire sarokba tudta szorítani – eredménytelenül. Úgy tűnt, hogy a pozíciók, a személyes történetek és az egyéni érzelmek, mint a büszkeség, a szégyen, a frusztráció, a harag, a csalódottság és a bosszúvágy irányítják az események menetét. Ha azonban elhagyjuk az egyéni cselekvések és reakciók szintjét, a konfliktus egy másik rétegét fedezhetjük fel: az összetűzés az igazságosság elveivel kapcsolatos nézeteltérések egész sorából áll. A rendőr vélhetően határozottan támogatja a büntetés-végrehajtási rendszert, és feltétel nélkül hisz a megtorló igazságszolgáltatás értékében. Valószínűleg ő sem gondolja, hogy a lopás anyagi értéke és a (remélt) büntetés arányos – ezért említi aprólékosan és őszintén ezeket a parányi részleteket a beszámolójában. Mégis úgy véli, hogy a rendet bármi áron fent kell tartani, akkor is, ha az szembemegy a méltányosság elvével. Valójában a munkája pontosan erről szól: a rend fenntartásáról, így az ügy, a fatolvaj és az értetlenkedő bíró mind-mind a szakmai identitását veszélyeztetik. Ilyen körülmények között a méltányosság még csak szóba sem jöhet számára. Nem gondolja, hogy a társadalmi igazságosságnak bármi köze lenne a rendőrség munkájához. A példamutatás és az elrettentés erejében hisz, nem hatja meg az a tény, hogy az ellopott fával a férfi a házat fűtötte télvíz idején. Ha a törvény vak, akkor nem szabadna a hibás cselekedet indítékait vizsgálnia, csak a

következményeket kellene szem előtt tartania. A tolvaj az tolvaj; nincs helye enyhítő körülményeknek.

Érdekes módon a legsúlyosabb nézeteltérése nem a vádlottal, hanem a bíróval akad, aki elvileg ugyanabban a büntetés-végrehajtási rendszerben dolgozik, mint amelyet ő képvisel. A bírónő döntését árulásként éli meg. Paradox módon éppen az a hierarchikus felépítésű büntetőjogi rendszer teszi kiszolgáltatottá a rendőrt a bíró döntésével szemben, amely a roma férfit a tiszt kezére keríti. Mi több, a rendőrtiszt, aki nem hiszi, hogy a méltányosságának helye lenne az ítélőteremben, végül mégiscsak az döntés igazságosságát vitatja. Rend és becsületesség, büntető és társadalmi igazságosság, megtorló és elosztó igazságszolgáltatás, egyenlőség és méltányosság, természetjog és pozitív jog a történet valódi főszereplői, melyek a hátunk mögött hangos vitában állnak egymással.

A nyugati filozófiai hagyományban Platón, Arisztotelész és Aquinói Szent Tamás a természetjog – az elképzelés, hogy erkölcsi ítéleteink egy természetfeletti, egyetemes, időtlen rendet tükröznek – hívei közé tartoztak. Louis Dumont antropológus, aki a nyugati individualizmus történelmi fejlődésének elméletét és dokumentálását végezte (1986), szoros összefüggést feltételez a társadalomtól elválasztott, korlátolt, értelmes egyént feltételező világnézet, a természetjog eszméje és az univerzalizmus, azaz az individualisták azon hajlama között, hogy erkölcsi rendjüket egyetemesnek tekintsék. Ez a meggyőződés annál is inkább sajátos, mivel a nyugati társadalmakra jellemző kompromisszumot nélkülöző individualizmus inkább kivétel, mint szabály a világ számtalan kultúrája között. Az igazságosság liberális eszméje szerint az én egyéni jogaimat csak egy másik személy azon joga korlátozhatja, hogy megvédjék attól a kártól, amelyet én okozhatok neki. Az individualizmus nem tekinthető különösebben hatékonynak az emberi társadalmak önmaguk elleni védelmének során. A 21. század egy sor globális krízissel, számos gazdasági válsággal, a munka, a gondoskodás, a demokrácia, illetve az ökológia válságával karöltve érkezett meg; még az igazság is hanyatlak, melyet néhányan tények utáni társadalomnak hívnak. A kizárólag egyéni jogok által védett, szabadságon alapuló igazságszolgáltatásnak megvannak a maga korlátai.

Egyre több társadalmi mozgalom követel jogokat a kollektívák és közösségek, a jövő generációi, és maga a természet számára. A természethez való jogokat az ecuadori és az indiai alkotmány is rögzíti. Ezen jogokat valamilyen formában elismerik – néha az őslakosok

jogosultságaival együtt – Új-Zélandon, Kolumbiában, Bangladesben, Ausztráliában és az Egyesült Államokban. Az afrikai filozófusok (Onazi 2020) a nyugati individualista hagyománnyal szemben az igazságosságnak nem a jogokon, hanem a kötelezettségeken alapuló felfogását állítják. Úgy vélik, hogy egy igazságos társadalomban az embereknek kötelezettségeik vannak egymással, a szolidaritással, a védelemmel és a gondoskodással szemben: ez a méltányosság általános feladata, amely az embertársakon túl az egész közösségre és a nem emberi világra is kiterjed. Az igazságosság elvei még mindig fejlődnek, mutálódnak és kereszteződnek. Nem kizárt, hogy a magukat ma igazságosnak tartó társadalmak, struktúrák és jogrendszerek évszázadok múlva kirívóan igazságtalannak fognak tűnni. Addigra vélhetően egy másfajta igazságérzet fog érvényesülni. Az igazságosságnak ezen új formája azonban csak az igazságosság számos olyan megjelenésére támaszkodik majd, amelyet az emberiség eddig megtapasztalt, és amelyek mind azon a gondolaton alapulnak, hogy a bonyodalmak ellenére alapvető különbség érzékelhető a helyes és a helytelen között.

A szenzitív zónák közül talán az igazságosság a legérzékenyebb a kulturális sokkokra. Ennek oka, hogy az ember alapvetően erkölcsi lény, és bármely, az igazságérzetét érintő kihívás mélyen megzavarja identitásának legbelsőbb magját. Az oktatónak tehát nem az a szerepe, hogy megkérdőjelezze a teremben elhangzó erkölcsi ítéleteket vagy hogy saját erkölcsi erényét hangsúlyozza. Amit tehet, az az, hogy – valós példákat hozva – megvilágítja az erkölcsi kérdés összetettségét, és ezáltal megnyitja a résztvevők előtt azt a kissé ijesztő, kissé felszabadító lehetőséget, hogy egy másik, eltérő erkölcsi érzékenységgű emberben egyenrangú embertársat ismerjenek fel.

Irodalomjegyzék

Black, D. (1976). *The behavior of law*. New York: Academic Press.

Bódis K. (2004). *Amari kris*, a documentary

Clastres, P. (1987). *Society Against the State: Essays in Political Anthropology*, Zone Books

Dumont, L: (1986). *Essays on individualism: Modern ideology in anthropological perspective*. (University of Chicago Press, Chicago and London,

ZELDA project is co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union.
Grant agreement no. 2019-1-IT02-KA2014-063370.

Friedrich, H. (1976). *Law, Legislation and Liberty, vol. II: The Mirage of Social Justice*, London: Routledge and Kegan Paul.

Miller, L. (2015). What's violence got to do with it? Inequality, punishment, and state failure in US politics. *Punishment and society*. 17 (2) 184-210

Nader L., Sursock A. (1986). Anthropology and Justice. In: Cohen R.L. (eds) *Justice. Critical Issues in Social Justice*. Springer, Boston

Nguyen, V. and Peschard, K. (2003). Anthropology, Inequality, and Disease, *Annual Review of Anthropology* 32. 447-474

Onazi, O. (2020). *An African Path to Disability Justice: Community, Relationships and Obligations*. Springer Nature

Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Belknap Press/Harvard University Press.